

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

01 גיליון
2010 סתיו

מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית

אוניברסיטת תל-אביב

עורכים מיכאל גלוזמן, מיכל ארבל
המערכת אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד, עוזי שביט, זיוה שמיר

רכזי המערכת איל בסן
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית ענת שטיינדלר

על העטיפה: רישום מאת פרנץ קפקא

ot.kipp@gmail.com

© 2010 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 6997801
הוצאת הקיבוץ המאוחד
נרפס בדפוס חדקל, תל אביב, תש"ע

השערות על ספרות העולם

פרנקו מורטי

מטרתי: לומר את הדבר ביתר פשטות מכפי שהוא מובן לי.
שנברג, משה ואהרן

“בימינו לא נותרה עוד משמעות רבה לספרות הלאומית: עידן ספרות העולם עומד בפתח וכל אחד מאתנו חייב לתרום כדי להאיץ את ביאתו”. אלו, כמוכן, דבריו של גיתה בשיחותיו עם אקרמן ב-1827, ואלו דבריהם של מרקס ואנגלס, עשרים שנה מאוחר יותר, ב-1848: “החד-צדדיות הלאומית וצרות האופקים הלאומית נעשות בלתי אפשריות מיום ליום, ומשלל הספרויות הלאומיות והמקומיות עולה וצומחת ספרות העולם”.
Weltliteratur: זה הרעיון של גיתה ושל מרקס. לא ספרות “השוואתית” כי אם ספרות העולם: יעידו על כך הרומן הסיני שגיתה קרא באותם ימים או הבורגנות המתוארת

* Franco Moretti, “Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, 1, January-February 2000, pp. 54-68

בעמודי המניפסט הקומוניסטי, זו "ששיוותה אופי קוסמופוליטי לייצור ולצריכה בכל מדינה ומדינה". ובכן, הרשו לי לומר זאת במילים פשוטות: הספרות ההשוואתית לא עמדה בציפיות הללו. למעשה היא נותרה מפעל אינטלקטואלי צנוע בהרבה הכבול לגבולות מערב אירופה ופעילותו מתרחשת בעיקר סביב נהר הריין (פילולוגים גרמנים שחוקרים ספרות צרפתית). לא הרבה מעבר לכך.

זו גם ההכשרה האינטלקטואלית שלי, והרי לכל מחקר מדעי יש גבולות. אבל גבולות משתנים, והגיעה העת, לדעתי, שנשוב אל השאיפה המקורית של *Weltliteratur*, שכן, ככלות הכול, הספרות הנכתבת כיום היא ללא כל צל של ספק מערכת חובקת עולם. למעשה, השאלה איננה עוד מה עלינו לעשות, אלא כיצד עלינו לעשות זאת. מה פירוש הדבר לחקור את ספרות העולם? כיצד עושים זאת? תחום המחקר שלי הוא הסיפורת המערב אירופית בשנים 1790-1930, וכבר בעיסוק במה שנכתב מחוץ לבריטניה או צרפת אני חש כאילו הייתי שרלטן. ספרות העולם?

אנשים רבים קראו יותר ממני וטוב ממני, מן הסתם, אך בכל זאת מדובר פה על מאות לשונות וספרויות. לקרוא "יותר" לא נשמע כמו פתרון ראוי, בייחוד משום שרק עתה אנו מתחילים לגלות מחדש את הדבר שמרגרט כהן מכנה "הלא-נקרא הגדול" ("the great unread"). "תחום המחקר שלי הוא הסיפורת המערב אירופית...". האומנם? למעשה אני חוקר רק שבריר קאנוני מתוכה, שלא מייצג ולו אחוז אחד מכלל הספרות שיצאה לאור. ושוב, אנשים אחרים קראו יותר, אבל העניין הוא שבמאה התשע עשרה פורסמו שלושים אלף רומנים בריטיים, אולי ארבעים, חמישים, שישים אלף – איש אינו יודע כמה, איש לא קרא את כולם, איש גם לא יקרא. ועליהם נוספים כמובן גם הרומנים הצרפתיים, הסיניים, הארגנטינאיים, האמריקאיים...

לקרוא "יותר" זה תמיד דבר טוב, אבל אין בכך משום פתרון.¹

אולי זה יותר מדי, להתמודד בעת ובעונה אחת גם עם ספרות העולם כולו וגם עם הלא-נקרא. אבל אני באמת חושב שזו ההזדמנות הגדולה שלנו, מפני שהממדים העצומים של המשימה מבהירים לנו שספרות העולם אינה יכולה להיות כמו כל ספרות, רק גדולה יותר; שאיננו יכולים להמשיך לעשות מה שעשינו עד היום, אבל בהיקף רחב יותר. הגישה שלנו צריכה להיות שונה. הקטגוריות צריכות להיות שונות. כפי שכתב מקס ובר, "לא הזיקה ה'ממשית' בין 'דברים' מגדירה את תחומי המדעים השונים, כי אם הזיקה הקונספטואלית בין בעיות. 'מדע' חדש נולד כאשר בעיה חדשה נחקרת באמצעות שיטה חדשה".² זה העניין:

1. בבעיית הלא-נקרא הגדול אני דן בנספח למאמר זה, שייקרא בשם "בית המטבחים של הספרות" ופורסם באביב 2000, בגיליון מיוחד של כתב העת *Modern Language Quarterly* שיעסוק בפורמליזם בביקורת הספרות [המאמר אכן ראה אור, וראו Franco Moretti, "The Slaughterhouse of Literature", *Modern Language Quarterly*, 61:1, 2000 (המערכת), pp. 207-227].

2. Max Weber, "Objectivity in Social Science and Social Policy" (1904), in *The*

ספרות העולם אינה אובייקט, היא בעיה, ובעיה הדורשת שיטה ביקורתית חדשה. ואיש מעולם לא מצא שיטה רק באמצעות קריאה של עוד ועוד טקסטים. לא כך באות לעולם תיאוריות חדשות. הן זקוקות לזינוק, להימור – להיפותזה שתשלח אותן לדרך החדשה.

ספרות העולם: אחת ולא שווינונית

בכוונתי לשאול את ההיפותזה ההתחלתית הזאת מאסכולת המערכת העולמית בתחום ההיסטוריה הכלכלית, לפיה הקפיטליזם הבינלאומי הוא מערכת שהיא אחת ולא שווינונית בעת ובעונה אחת: יש לה מרכז ופריפריה (וגם סְמִי־פריפריה) הכרוכים זה בזה במערכת יחסים של אי־שוויון גדל והולך. אחת ולא שווינונית: ספרות אחת (Weltliteratur), יחידה, כמו אצל גיטה ומרקס), או אולי, ליתר דיוק, מערכת ספרותית עולמית אחת (החובקת ספרויות שונות המקיימות זיקות ביניהן), אבל מערכת שונה מזו שגיתה ומרקס קיוו לה, משום שהיא מערכת לא שווינונית ביסודה. "החוב החיצוני הוא חלק בלתי נפרד מן הספרות הברזילאית, כמו בכל תחום אחר", כותב רוברטו שוורץ במסתו הנפלאה על "ייבוא של הרומן לברזיל", "והחוב הזה אינו סתם חלק זניח בתוך היצירה שבה הוא מופיע אלא מאפיין מורכב שלה"³, ואיתמר אבן־זהר מעיר על הספרות העברית: "ההתערבות (אינטרפרנציה) היא יחס בין ספרויות [...] שבמסגרתו ספרות מקור [...] עשויה לשמש מקור להלוואות ישירות או עקיפות [ייבוא של הרומן, הלוואות ישירות ועקיפות, חוב חיצוני: ראו עד כמה המטאפורות הכלכליות פועלות מתחת לפני הקרקע של ההיסטוריה הספרותית] עבור ספרות היעד [...] אין שום סימטריה בהתערבות בין ספרויות. על פי רוב, ספרות יעד ניוונה מן ההתערבות בספרות מקור שכלל אינה מכירה אותה"⁴. זו המשמעות של ספרות אחת ולא שווינונית: גורלה של תרבות (על פי רוב מדובר בתרבות פריפריאלית, כפי שמוֹנְסְרַאט איגלסיאס סְנַטוּס העמידה את הדברים על דיוקם)⁵ מביא אותה להיפגש עם – ולהשתנות על ידי – תרבות אחרת (מן המרכז), ש"כלל אינה מכירה אותה". האַסימטריה הזאת ביחסי הכוח הבינלאומיים מוכרת לנו היטב, ובהמשך ארצה להוסיף הערה בנוגע למושג "החוב החיצוני" של שוורץ כתופעה ספרותית מורכבת. לעת עתה הרשו לי לפרט את ההשלכות של שאלת תבנית הסבר מהיסטוריה חברתית ויישומה להיסטוריה ספרותית.

Methodology of the Social Sciences, New York 1949, p. 68

Roberto Schwarz, "The Importing of the Novel to Brazil and Its Contradictions in the Work of Roberto Alencar" (1977), *Misplaced Ideas*, London 1992, p. 50

Itamar Even-Zohar, "Laws of Literary Interference", *Poetics Today*, 11:1, 1990, pp. 54, 62

לדבריה, "חשוב להדגיש שההתערבויות מתרחשות במידה הרבה ביותר בפריפריה של המערכת" (Montserrat Iglesias Santos, "El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas", in: Dario Villanueva [ed.], *Avances en teoría de la literatura*, (Santiago de Compostela 1994, p. 339

קריאה רחוקה

בכותבו על היסטוריה חברתית השוואתית טבע מרק בלוך "סיסמה" נחמדה ביותר, כפי שהוא עצמו כינה אותה: "שנים של אנליזה בשביל יום אחד של סינתזה"⁶. כל מי שקורא את ברוּדֶל (Braudel) או את ולרשטיין (Wallerstein) מבין מיד על מה בלוך מדבר. הטקסט של ולרשטיין עצמו, "היום האחד של סינתזה" שלו, תופס שליש מכל עמוד, אולי רבע, לכל היותר חצי; כל השאר מורכב מציטטות (יש כאלף ארבע מאות ציטטות בכרך הראשון של ספרו *The Modern World-System*). שנים של אנליזה; אנליזה שעמלו עליה אנשים אחרים ואשר ולרשטיין מסנתז בכל אחד מעמודי ספרו לכלל מערכת.

ובכן, אם לוקחים את המודל ברצינות, המחקר של ספרות העולם צריך איכשהו לשכפל את ה"עמוד" הזה – דהיינו, את היחסים שבין אנליזה לסינתזה – בתחום חקר הספרות. אלא שבמקרה זה, ההיסטוריה הספרותית תהיה במהרה שונה מאוד ממה שהיא עכשיו: היא תיעשה להיסטוריה מ"יד שנייה", עבודת טלאים של מחקרים שביצעו אחרים, ללא שום קריאה ישירה של טקסט. היא עדיין תהיה שאפתנית, בעצם שאפתנית אף יותר משהייתה (בכל זאת, ספרות העולם!), אבל שאפתנותה תעמוד כעת ביחס ישר למרחק מן הטקסט: ככל שהמפעל המחקרי יהיה שאפתני יותר, כך יגדל בהכרח המרחק מן הטקסט.

ארצות הברית היא ארץ הקריאה הקרובה (הצמודה), ועל כן אינני מצפה שרעיון זה יהיה פופולרי בה במיוחד. אבל הבעיה בקריאה הקרובה על כל גלגוליה, החל בביקורת החדשה (new criticism) וכלה בדקונסטרוקציה, היא הישענותה, בהכרח, על קאנון מצומצם ביותר. הנחת יסוד זו אולי נעשתה ברבות השנים לא מודעת ולא נראית, אבל היא שרירה וקיימת: אנו משקיעים מאמץ רב כל כך במחקר של טקסטים יחידים אך ורק אם אנו סבורים שמעטים מאוד הטקסטים הראויים לכך. אחרת אין בזה כל היגיון. ואם אנו מעוניינים להתבונן אל מעבר לקאנון (וכך תעשה ספרות העולם, כמובן; יהיה זה אבסורד אם לא תעשה כך!), הקריאה הקרובה לא תוכל לשרת אותנו. היא לא תוכננה לעשות זאת, היא תוכננה לעשות את ההפך. במהותה, היא תרגיל תיאולוגי – התייחסות חגיגית מאוד למספר מצומצם מאוד של טקסטים, הנלקחים ברצינות רבה מאוד – בעוד שהדבר שאנו זקוקים לו הוא עסקה קטנה עם השטן: אנחנו יודעים איך לקרוא טקסטים, כעת הבה נלמד כיצד לא לקרוא אותם. קריאה רחוקה: קריאה שבה המרחק, אם יורשה לי לחזור על עצמי, הוא תנאי לידע, שכן הוא מאפשר לנו להתמקד ביחידות שהן קטנות בהרבה או גדולות בהרבה מן הטקסט עצמו: תחבולות, תְּמוֹת, טרופים (tropes) – או ז'אנרים ומערכות שלמות. ואם הטקסט עצמו נעלם בין היחידות הקטנות לאלה הגדולות, הרי זה אחד מאותם מקרים שבהם ניתן לומר בצדק שפחות זה יותר. אם אנו חפצים להבין את

6. Marc Bloch, "Pour une histoire comparée des sociétés européennes", *Revue de synthèse historique*, 1928

המערכת בכללותה, עלינו להשלים עם האובדן של משהו ממנה. אנחנו תמיד משלמים מחיר עבור ידע תיאורטי: המציאות עשירה עד לאינסוף, המושגים מופשטים ודלים. אבל דווקא "עונים" הוא המאפשר להשתמש בהם כדי לדעת. לכן פחות הוא בעצם יותר.⁷

הרומן המערב אירופי: הכלל או היוצא מן הכלל?

אבקש להביא דוגמא לקשרים בין קריאה רחוקה לבין ספרות העולם. דוגמא, לא מודל, וכזו המבוססת כמובן על תחום המחקר שלי (בתחומים אחרים הדברים עשויים להיות שונים בתכלית). לפני כמה שנים, בהקדמה לספרו של קוג'ין קֶרְטֵני, *Origins of Modern Japanese Literature*, כתב פרדריק ג'יימסון על כך שבראשית דרכו של הרומן היפני המודרני, "חומרי הגלם של החוויה החברתית היפנית והתבניות הצורניות המופשטות של מבנה הרומן המערבי לא יכלו תמיד להתאחות אלה עם אלה בדרך חלקה". בהקשר זה הוא מתייחס גם לספרו של מִיֶּוֹשִׁי (Miyoshi), *Accomplices of Silence*, ולספרו של מִיֶּנְקֶשִׁי מוֹקֶהֶרְגִי (Mukherjee), *Realism and Reality* (מחקר על הרומן ההודי המוקדם).⁸ ואכן, הספרים האלה נדרשים שוב ושוב ל"בעיות" (כך מכנה זאת מוקהרג'י) הסבוכות שעולות מן המפגש בין צורה מערבית למציאות יפנית או הודית. הופעתה של אותה תצורה בתרבויות כה שונות האחת מן השנייה, כמו הודו ויפן, עוררה את סקרנותי, וסקרנות זו אף הלכה וגדלה כשהבנתי שרוברטו שוורץ גילה באופן בלתי תלוי את אותה תבנית עצמה בברזיל. ולכן החלטתי בסופו של דבר להשתמש בעדויות אלה כדי להרהר על הזיקה בין שווקים לצורות; ואז, מבלי שממש הבנתי מה אני עושה, התחלתי להתייחס לתובנה של ג'יימסון כאילו הייתה – אני יודע שראוי לנקוט משנה זהירות כאשר מדובר בטענות מעין אלה, אבל אין באמת דרך אחרת לומר זאת – כאילו הייתה חוק של אבולוציה ספרותית: בתרבויות השייכות לפריפריה של המערכת הספרותית (ופירוש הדבר כל התרבויות כמעט, בתוך אירופה ומחוצה לה), הרומן המודרני מופיע בראשית דרכו לא כהתפתחות אוטונומית אלא כפְּשֶׁרָה בין השפעה צורנית מערבית (על פי רוב צרפתית או אנגלית) ובין חומרים מקומיים. הרעיון ההתחלתי הזה התרחב למקבץ קטן של חוקים,⁹ והכול היה מעניין מאוד,

7. אם לצטט שוב את ובר, "מושגים הם בראש ובראשונה כלים אנליטיים המאפשרים שליטה אינטלקטואלית בנתונים אמפיריים" (ובר, לעיל הערה 2, עמ' 106). ככל שהשדה המחקרי רחב יותר, כך גדל בהכרח גם הצורך ב"כלים" מופשטים המאפשרים שליטה במציאות האמפירית.

8. Fredric Jameson, "In the Mirror of Alternate Modernities", in: Karatani Kojin, *Origins of Modern Japanese Literature*, Durham - London 1993, p. xiii

9. התחלתי לשרטט אותם בפרק האחרון של ספרי *Atlas of the European Novel 1800-* (1900, Verso, London 1998), והם נשמעים פחות או יותר כך; שנית, את הפְּשֶׁרָה הצורנית

אבל... הוא נותר בגדר רעיון בלבד, השערה שעדיין היה צריך להעמיד למבחן, בקנה מידה גדול, אם אפשר, ועל כן החלטתי להתחקות אחר גל ההתפשטות של הרומן המודרני (פחות או יותר בשנים 1750-1950), כפי שהוא מתואר בהיסטוריה של הספרות: גֶסְפֶּרְטִי וגוֹצִי'לוֹ על הספרות של מזרח אירופה בשלהי המאה השמונה עשרה;¹⁰ טוֹצִי וּמְרִטִי-לוֹפֶז על הספרות של דרום אירופה בתחילת המאה התשע עשרה;¹¹ פֶּרְנַנְדוֹ וּסְמוֹר על ספרות אמריקה הלטינית באמצע המאה;¹² פֶּרִיֶדְן על הרומנים היידיים של שנות השישים של המאה התשע עשרה;¹³ מוֹסָא, סעיד וּאָלֶן על הרומנים הערביים בשנות השבעים של המאה התשע עשרה;¹⁴ אָוִיִן וּפְרֶלָה על הרומנים התורכיים של אותן

מקדים ומכין בדרך כלל גל עצום של תרגומים של ספרות מערב אירופית; שלישי, הפְּשֶׁרָה עצמה חסרת יציבות על פי רוב (למיזוי יש דימוי נפלא למצב הזה: "התוכנית הבלתי אפשרית" של הרומן היפני); אבל – רביעית – באותם מקרים נדירים שבהם התוכנית הבלתי אפשרית מצליחה, מתחוללת מהפכה צורנית של ממש.

10. "בהתחשב בהיסטוריה של השלב המכונן שלו, אין כל פלא שהרומן הרוסי המוקדם מארח מוסכמות שזכו לפופולריות בספרות הצרפתית וכוזו האנגלית", כותב דייוויד גֶסְפֶּרְטִי (David Gasperetti, *The Rise of the Russian Novel*, De Kalb 1998, p. 5), והלנה גוֹצִי'לוֹ כותבת: "ההרפתקאות נקראות באופן הפורה ביותר בהקשר של הספרות המערב אירופית, שממנה הן שואבות מידה רבה של השראה" (Ignacy Helena Goscilo, "Introduction", in: Ignacy Krasicki, *The Adventures of Mr. Nicholas Wisdom*, Evanston 1992, p. xv).
11. "הייתה דרישה למוצרים זרים, והייצור היה חייב לספק אותה", מסביר לִגְקָה טוֹצִי בדברו על שוק הנרטיבים באיטליה בסביבות 1800 (Luca Toschi, "Alle origini della narrativa di romanzo in Italia", in: Massimo Saltafuso [ed.], *Il viaggio del narrare*, Florence 1989, p. 19). דור אחד לאחר מכן, בספרד, "קוראים אינם מעוניינים במקוריותו של הרומן הספרדי; משאלתם היחידה היא שהוא ידבק באותם מודלים זרים שהם למדו להכיר"; ולכן, מסכמת אליסה מרטי-לוֹפֶז, אפשר בהחלט לומר שבשנים 1800-1850 "הרומן הספרדי נכתב למעשה בצרפת" (Elisa Martí-López, "La orfandad de la novela española: política" (editorial y creación literaria a mediados del siglo XIX", *Bulletin Hispanique*, 1997).
12. "אבל ברור ששאיפות נישאות אין די בהן. הרומן הספרדי-אמריקאי במאה התשע עשרה הוא לעתים קרובות מדי מגושם וגמלוני לעייפה, עם עלילה מיד שנייה הלקוחה מרומנים אירופיים רומנטיים בני זמנו (Jean Franco, *Spanish-American Literature*, Cambridge 1969, p. 56). "התשוקות העזות שגיבורים וגיבורות ברומן הלטינו-אמריקאי של אמצע המאה התשע עשרה חשו זה כלפי זה [...] לא היו אפשריות דור קודם לכן. למעשה, האוהבים, שהלכו ונעשו מודרניים, למדו כיצד לחלום את הפנטזיות הארוטיות שלהם באמצעות קריאה ברומנסות האירופיות, שאותן קיוו לממש במציאות" (Doris Sommer, *Foundational Fictions: The National Romances of Latin America*, Berkeley-Los Angeles 1991, pp. 31-32).
13. "סופרי יידיש יצרו פארודיה – ניכסו, שילבו ושינו – מיסודות שונים של הרומנים והסיפורים האירופיים" (Ken Frieden, *Classic Yiddish Fiction*, Albany 1995, p. x).
14. מטי מוסא מצטט את הסופר יחיא חקי: "לא ייגרם לנו כל נזק אם נודה שהסיפור המודרני הגיע אלינו מן המערב. אלו שהניחו את יסודותיו היו אנשים שהושפעו מן הספרות האירופית, בייחוד זו הצרפתית. אף על פי שיצירות מופת מן הספרות האנגלית תורגמו

שנים; ¹⁵ אנדרסון על הרומן הפיליפיני *Noli Me Tangere* (אל תגעו בי) משנת 1887; ג'או וְאֶנְגְּ על הסיפורת בתקופת שושלת צ'ינג במפנה המאות; ¹⁶ אוֹפִּיצ'ינָה, אִירְלָה וקְוִיסוֹן על רומנים מערב אפריקאיים בין שנות העשרים לשנות החמישים של המאה העשרים ¹⁷

- לערבית, הספרות הצרפתית היא המעיין שממנו שתתה ספרותנו" (Matti Moosa, *The Origins of Modern Arabic Fiction* [1970], 2nd ed., Boulder, Colorado 1997, p. 93). לפי אדוארד סעיד, "מרגע מסוים, הסופרים בשפה הערבית נעשו צֵרים לרומנים אירופיים והחלו לכתוב יצירות שדמו להם" (Edward Said, *Beginnings* [1975], New York 1985, p. 81), ולדברי רוג'ר אלן, "במונחים ספרותיים יותר, מגעים גוברים עם ספרויות המערב הובילו לתרגומים לערבית של יצירות סיפורת אירופיות, ואחר כך גם לעיבודים ולחיקויים שלהן, עד שהופיעה מסורת מקומית של סיפורת מודרנית בערבית" (Roger Allen, *The Arabic Novel*, Syracuse 1995, p. 12).
15. "הרומנים הראשונים בתורכיה נכתבו בידי אנשי האינטליגנציה החדשה שהשתלמו בשירות הממשלתי ונחשפו היטב לספרות הצרפתית" (Ahmet O. Evin, *Origins and Development of the Turkish Novel*, Minneapolis 1983, p. 10), ועל פי ג'ילה פֶרְלֶה: "כותבי הרומנים התורכיים המוקדמים שילבו צורות נרטיביות מסורתיות עם דוגמאות שהציב הרומן המערבי" (Jale Parla, "Desiring Tellers, Fugitive Tales: Don Quixote Rides Again, (This Time in Istanbul)", forthcoming).
16. "הדבר שאולי הותיר את הרושם העז ביותר על הסופרים בתקופת שושלת צ'ינג המאוחרת, כאשר הם קראו או תרגמו סיפורת מערבית, היה השיבוש הנרטיבי של סדר הזמנים הרצוף של האירועים. בתחילה הם ניסו להשיב את רצף האירועים לסדר שקדם לארגון הנרטיבי, וכשסיידור כזה התברר בעת התרגום כבלתי אפשרי, נוספה הערה אפולוגטית [...] באופן פרדוקסלי, דווקא כשהוא משנה את המקור, ואינו נאמן לו, המתרגם אינו מרגיש צורך להוסיף הערה אפולוגטית" (Henry Y.H. Zhao, *The Uneasy Narrator: Chinese Fiction from the Traditional to the Modern*, Oxford 1995, p. 150). "הסופרים בתקופת שושלת צ'ינג המאוחרת חידשו בהתלהבות את מורשתם בעזרת מודלים זרים. אני רואה במסורת צ'ינג המאוחרת את תחילתה של 'מודרניות' הספרותית בסין, משום שחיפושם של הסופרים אחר חידושים לא היה ככול עוד לגבולות המקומיות אלא הוגדר באופן סבוך ובלתי ניתן להתרה על ידי המסחר הרב־לשוני והחוצה־תרבותי ברעיונות, בטכנולוגיות ובכוחות, בעקבות ההתפשטות המערבית במאה התשע עשרה" (David Der-wei Wang, *Fin-de-siècle Splendor: Repressed Modernities of Late Qing Fiction, 1849-1911*, Stanford 1997, pp. 5, 19).
17. "גורם מהותי אחד שעיצב את הרומנים המערב אפריקאיים שנכתבו בידי סופרים מקומיים היה העובדה שהם הופיעו אחרי הרומנים על אפריקה שנכתבו בידי לא אפריקאים [...] הרומנים הזרים כללו אלמנטים שהסופרים המקומיים היו חייבים לצאת נגדם כשהם ניגשו למלאכה בעצמם" (Emmanuel Obiechina, *Culture, Tradition and Society in the West African Novel*, Cambridge 1975, p. 17); "הרומן הראשון בדהומי, *Dogucimi* [...] מעניין כניסיון לעצב מחדש את הספרות האפריקאית שבעל פה לפי צורתו של הרומן הצרפתי" (Abiola Irele, *The African Experience in Literature and Ideology*, Bloomington 1990, p. 147); "הרציונליות של הריאליזם היא שנדמתה כמתאימה למשימת חישולה של הזהות הלאומית בתוך צירוף הנסיבות של המציאויות הגלובליות [...] הרציונליות של הריאליזם פשטה בתוך מגוון רחב של טקסטים, כגון בעיתונים,

(ולכל אלה יש להוסיף, כמובן, את קרטני, מיושי, מוקהרגי, אבן־זהר ושוורץ). ארבע יבשות, מאתיים שנה, למעלה מעשרים מחקרים ביקורתיים עצמאיים, וכולם בדעה אחת: כאשר תרבות מתחילה לנוע לכיוונו של הרומן המודרני, היא עושה זאת תמיד מתוך פשרה בין צורה זרה לבין חומרים מקומיים. ה"חוק" של ג'יימסון עבר את המבחן בהצלחה – את המבחן הראשון, על כל פנים,^{18 19} ולמעשה אף יותר מכך: הוא הפך על ראשו את ההסבר ההיסטורי המקובל בעניינים אלו, שהרי אם הפשרה בין הזר למקומי היא זו הנפוצה בכל העולם, אזי אותם מסלולים עצמאיים הנתפסים בדרך כלל ככללים לצמיחת הרומן, אלו שלפיהם נתקבעו עד כה הכללים לצמיחתו (לפי המקרה הספרדי, הצרפתי ובייחוד האנגלי) – ובכך, מסלולים אלה אינם מייצגים את הכלל כי אם את היוצא מן הכלל. אמנם על פי סדר הזמנים הם היו ראשונים, אבל הם כלל וכלל אינם טיפוסיים. הצמיחה ה"טיפוסית" של הרומן מיוצגת על ידי קראסיקי, כמאל, ריסאל, מָרְן – לא על ידי דָפו.

ניסויים בהיסטוריה

ראו את היופי שבשילוב של קריאה רחוקה וספרות העולם: שתיהן מנוגדות לרוחה של ההיסטוריוגרפיה הלאומית, ושתיהן עושות זאת בדרך של ניסוי. ראשית כול מגדירים יחידת אנליזה (כמו הפשרה הצורנית, במקרה זה),²⁰ ואחר כך מתחקים אחר גלגוליה

בספרות השווקים של אוניטשה וברומנים הראשונים של 'סדרת הסופרים האפריקאים', ששלטה בשיח של התקופה" (*Ato Quayson, Strategic Transformations in Nigerian Writing*, Bloomington 1997, p. 162)

18. בסמינר שבו הצגתי לראשונה את תיאוריית "היד השנייה" העלתה שרה גולדסטין שאלה מצוינת ותמימה לכאורה: אתה מחליט להסתמך על חוקר אחר; טוב ויפה. אבל מה אם הוא טועה? התשובה שלי הייתה: אם הוא טועה, גם אני טועה, ומהר מאוד מבחינים בזה, משום שלא מוצאים שום סימוכין לתיאוריה – לא מוצאים את גוצ'ילו, מרטי־לופז, סומר, אווין, ג'או, אירלה... ולא רק שלא מוצאים סימוכין חיוביים; במקדם או במאוחר נתקלים בכל מיני עובדות שלא ניתן להסבירן ומגלים שההיפותזה שגויה, בניסוחו המפורסם של פופר, ואין ברירה אלא להשליך אותה לפח. למרבה המזל, זה לא מה שקרה עד כה, והתובנה של ג'יימסון עדיין שרירה.

19. טוב, בסדר, אני מודה שכדי לבדוק את ההשערה שלי קראתי בסופו של דבר כמה מן "הרומנים הראשונים" האלה (*Adventures of Mr. Nicholas Wisdom* של קראסיקי, דאס קליניע מענטשעלע של אברמוביץ, *Noli Me Tangere* של ריסאל (Rizal), *Ukigumo* של פוטבטי (*Futabatei*), *Batouala* של רֶנָה מרן (*Maran*), *Dogucimi* של פול האזומה (*Hazoumé*). אולם "קריאה" מסוג זה כבר איננה מייצרת פרשנויות אלא רק בוחנת אותן: היא איננה נקודת המוצא להרפתקה הביקורתית אלא הנספח שלה. בנוסף על כך, במקרה זה לא באמת קוראים את הטקסט עצמו אלא קוראים מבעד לטקסט, בחיפוש אחר יחידות אנליזה. המשימה הזאת מוגבלת מלכתחילה למחויבותה; זו קריאה ללא חופש.

20. למטרות מעשיות, ככל שהמרחב הגיאוגרפי שאנחנו מבקשים ללמוד גדול יותר, כך יחידת

במגוון של סביבות,²¹ עד אשר, באופן אידיאלי, כל ההיסטוריה הספרותית הופכת לשרשרת ארוכה של ניסיונות הקשורים זה בזה: "דיאלוג בין עובדות לדמיון", כפי שפיטר מְדָאוּר (Medawar) מכנה זאת: דיאלוג "בין מה שעשוי להיות נכון ובין מה שקורה באמת".²² תיאור זה הולם את המחקר הנוכחי, שבמהלכו, בעודי קורא את עבודותיהם של חברי ההיסטוריונים התברר לי שהמפגש בין צורות מערכיות למציאות מקומית אכן יצר בכל מקום פשרה סטרוקטורלית – כפי שהחוק צפה שיקרה – אבל גם שפשרה זו עצמה לבשה צורות שונות. לעתים, בייחוד במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, ובאסיה, היא נטתה מאוד לאי-יציבות:²³ "תוכנית בלתי אפשרית", כפי

האנליזה צריכה להיות קטנה יותר: מושג (במקרה שלנו), אמצעי, טרופ, יחידה נרטיבית מוגבלת – משהו מעין אלו. במאמר נוסף אני מקווה לשרטט את התפשטות ה"רצינות" הסגנונית (מילת המפתח אצל אאורבך בספרו מימיוס) ברומן של המאות התשע עשרה והעשרים.

21. בחירת מדגם אמין – במילים אחרות, איזו סדרה של ספרויות לאומיות ואילו רומנים מאפשרים מבחן מספק לחיזויים שמציעה תיאוריה – היא, כמובן, סוגיה מורכבת. בשרטוט התחלתי זה, המדגם שלי (והצדקותיו) מותירים מקום לשיפור.

22. וּמְדָאוּר מוסיף: מחקר מדעי "מתחיל כסיפור על עולם אפשרי, ומסתיים, ככל שידנו מגעת, כסיפור על עולם אמיתי". דבריו אלה מצוטטים אצל James Bird, *The Changing World of Geography*, Oxford 1993, p. 5. בירד עצמו מציע בספר גרסה אלגנטית מאוד של המודל הניסויי.

23. נוסף על המחקרים של מיושי וקרטני (על יפן), של מוקהרג'י (על הודו) ושל שוורץ (על ברזיל), הפרדוקסים של הקומפוזיציה וחוסר היציבות הנגזרים מן הפשרה הצורנית מוזכרים לעתים קרובות גם במחקרים על הרומן התורכי, הסיני והערבי. בדברו על ספרו של נאמק כמאל, *Intibah*, מציין אחמט אווין כי "השילוב של שתי תמות, האחת מבוססת על אורח החיים המשפחתי המסורתי והאחרת על כיסופיה של זונה, מכונן את הניסיון הראשון בספרות התורכית לעצב ממד פסיכולוגי מן הסוג המצוי ברומן האירופי, בתוך מסגרת תמאטית המבוססת על החיים בתורכיה. יחד עם זאת, מאחר ששתי התמות האלו אינן מתיישבות זו עם זו, ובשל המשקל השונה הניתן לכל אחת מהן, אחדותו של הרומן נפגעת. הפגמים המבניים של *Intibah* סימפטומטיים להבדלים בין המתודולוגיה וענייניה של המסורת הספרותית התורכית מצד אחד לבין אלו של הרומן האירופי מן הצד האחר" (אווין, לעיל הערה 15, עמ' 68; ההדגשה שלי). ג'ֵלֶה פְּרֵלֶה, בהערותיה על תקופת התנוימאט, מעירה הערות דומות: "מאחורי הנטייה להתחדשות עמדה אידיאולוגיה עות'מאנית דומיננטית ושולטת שעיצבה מחדש את הרעיונות החדשים לתוך תבנית ההולמת את חברה העות'מאנית המסורתית. אלא שתבנית זו הייתה אמורה להכיל שתי תפיסות אפיסטמולוגיות שונות שכל אחת מהן התבססה על אקסיומות הסותרות את אלו של השנייה. תבנית זו הייתה מועדת להיסדק, והספרות, באופן כזה או אחר, משקפת את הסדקים" (פרלה, לעיל הערה 15; ההדגשה שלי). בדיונו של רוג'ר אלן על הרומן זינאב שכתב חוסיין הייכל ב-1913 מהדהדים דבריהם של שוורץ ומוקהרג'י: "קל מאוד לזהות כאן את בעיות הכשל הפסיכולוגי, כאשר חָמִיד, הסטודנט מקהיר, שמכיר כתבים מערביים על חירות וצדק, כגון אלו של ג'ון סטיוארט מיל והרברט ספנסר, פונה לדון עם הוריו בשאלת הנישואין בחברה המצרית מעמדה נישאה – אותם הורים שחיו מאז ומתמיד עמוק באזור הכפר המצרי" (אלן,

שטען מיושי בנוגע ליפן.²⁴ אך לא כך היה בזמנים אחרים: בתחילתו ובסופו של הגל, למשל (פולין, איטליה וספרד בקצה אחד של הגל, מערב אפריקה בקצה השני), ההיסטוריונים מתארים רומנים שהיו להם בעיות משלהם, כמובן, אך לא בעיות שהתעוררו בשל התנגשות בין יסודות הסותרים זה את זה.²⁵

לעיל הערה 14, עמ' 34; ההדגשה שלי). הנרי ג'או מדגיש כבר בכותרת שבחר לספרו – *The Uneasy Narrator*, וראו במיוחד את הדיון הנפלא באי־הנחת, הפותח את הספר – את הסיבוכים שנולדים מן המפגש בין עלילות מערביות לנרטיבים סיניים: "ממד בולט של ספרות שושלת ציינג המאוחרת", הוא כותב, "הוא ההתערבויות ההולכות וגוברות של המספר בסיפור, יותר מאשר בכל תקופה קודמת בסיפורת הסינית בשפה המדוברת [...] הכמות העצומה של ההנחיות המנסות להסביר את הטכניקות שאומצו זה מקרוב מסגירה את חוסר השקט של המספר לנוכח אי־היציבות שבמעמדו [...] הוא מרגיש את האיום הגלום בריבוי הפרשני [...] הערותיו בענייני מוסר נעשות מגמתיות יותר, מתוך ניסיון לספק שיפטים חד־משמעיים"; ולעתים, הנטייה להעניק כוח־יתר למספר עזה כל כך עד שהסופר עשוי להקריב את המתח הנרטיבי "כדי להראות שמוסרית הוא נקי מכל רבב" (ג'או, לעיל הערה 16, עמ' 69–71).

24. בכמה מקרים, אפילו תרגומים של רומנים אירופיים עברו כל מיני שינויי צורה שלא יאומנו. ביפן, ב־1880, התרגום של טסובואושי (Tsubouchi) לספר *The Bride of Lammermoor* יצא לאור תחת השם *Shumpu jowa* (סיפור אהבה בצפריי אביב), וטסובואושי עצמו "לא היסס לחתוך מן הטקסט המקורי את מה שנראה לו לא מתאים לקהל שלו, או להמיר את הדימויים של סקוט בביטויים המתאימים יותר ללשונה של הספרות היפנית המסורתית" (Marleigh Grayer Ryan, "Commentary", in: Futabatei Shimei, *Ukigumo*, New York 1967, pp. 41–42). בעולם הערבי, כותב מטי מוסא, "מתרגמים של ספרות מערבית הרשו לעצמם במקרים רבים חירויות נרחבות ולעתים נטולות הצדקה בנוגע לטקסט המקורי של יצירה. יקוב סרוף לא רק שינה את שם ספרו של סקוט *Talisman* לקלב אל־אסד וסלאח אל־דין (לב הארי וסלאח אל־דין), אלא אף הודה שנטל לעצמו את החירות להשמיט, להוסיף ולשנות חלקים מן הרומנסה הזאת כדי שתתאים למה שהוא האמין שהיה טעמו של הקהל שלו [...] מתרגמים אחרים שינו כותרות של ספרים, שמות של דמויות ואף את התכנים, כדי שהיצירה תהיה מקובלת יותר על קוראיהם וכדי להתאימה למסורת הספרותית הילידית" (מוסא, לעיל הערה 14, עמ' 106). תבנית כללית זו תקפה גם לספרות בתקופת שושלת ציינג המאוחרת, שבה "תרגומים טיפלו במקור כמעט ללא יוצא מן הכלל [...] ההתערבות מרחיקת הלכת ביותר הייתה כתיבה־מחדש של הרומן כולו, כדי לעשותו לסיפור עם דמויות סיניות ורקע סיני [...] כמעט כל התרגומים הללו היו גרסאות מקוצרות [...] הרומנים המערביים נעשו לשרטוטים זריזים ודמו יותר לסיפורת סינית מסורתית" (ג'או, לעיל הערה 16, עמ' 229).

25. מה מקורו של ההבדל הזה? ייתכן שבדרום אירופה נתקל גל התרגומים מצרפתית במציאות מקומית ובמסורות נרטיביות מקומיות שבסופו של דבר לא היו שונות כל כך, וכתוצאה מכך השילוב של צורה זרה וחומר מקומי העמיד פחות קשיים. במערב אפריקה המצב היה הפוך: אף על פי שהסופרים עצמם הושפעו מספרות מערבית, גל התרגומים היה חלש מאוד לעומת מקומות אחרים, והמוסכמות הנרטיביות המקומיות, מצדן, היו שונות מקצה אל קצה מאלו שהיו נהוגות באירופה (חֶשְׁבו, למשל, על המסורת של ספרות בעל פה); וכיוון שהכמיהה ל"טכנולוגיה זרה" הייתה באופן יחסי מתונה – והוחלשה עוד יותר, כמובן, על ידי

לא ציפיתי לספקטרום כה רחב של ממצאים, ובהתחלה רוחי נפלה מעט, אך אחר כך הבנתי שדבר זה עצמו הוא הממצא רב-הערך ביותר, מפני שהוא מוכיח שספרות העולם היא אכן מערכת – אבל מערכת של וריאציות. המערכת הייתה אחת, אך לא אחידה. הלחץ שהפעיל הגרעין האנגלו-צרפתי ניסה להפוך אותה לאחידה, אך מעולם לא היה בכוחו למחוק לחלוטין את מציאותו של השוני (וכאן, דרך אגב, ניתן לראות שחקר ספרות העולם הוא בהכרח גם חקר המאבק על ההגמוניה הסימבולית ברחבי העולם). המערכת הייתה אפוא אחת, אך לא אחידה. ובמבט לאחור, ברור שהיא הייתה חייבת להיות כך: לאחר 1750 הרומן צומח כמעט בכל מקום כפשרה בין תבנית מערב אירופית למציאות מקומית, אבל המציאות המקומית הייתה שונה בכל מקום ומקום, בדיוק כשם שהשפעה המערבית הייתה גם היא מאוד לא אחידה: הרבה יותר חזקה בדרום אירופה בתחילת המאה התשע עשרה, אם נחזור לדוגמא שלנו, מאשר במערב אפריקה בסביבות 1940. הכוחות הפועלים השתנו בלי הרף, וכך גם הפשרה שנולדה מתוך האינטראקציה שביניהם. ודבר זה פתח, כבדרך אגב, שדה מחקר נפלא למורפולוגיה השוואתית (המחקר השיטתי של האופן שבו צורות משתנות במרחב ובזמן, וזו גם הסיבה היחידה להחזיק בשם התואר "השוואתית" בספרות השוואתית); אבל מורפולוגיה השוואתית היא סוגיה סבוכה הראויה למאמר משל עצמה.

צורות כהפשטות של יחסים חברתיים

כעת אני מעוניין להוסיף כמה מילים על המונח "פשרה", שבו אני מתכוון למשהו שונה מעט ממה שג'יימסון התכוון אליו בהקדמה לספרו של קרטני. לדידו, היחסים הם ביסודם יחסים בינאריים: "התבניות הצורניות המופשטות של מבנה הרומן המערבי" ו"חומרי הגלם של החוויה החברתית היפנית": בעיקרו של דבר, צורה ותוכן.²⁶ בעיני

הפוליטיקה האנטי-קולוניאלית של שנות החמישים – יכלו המוסכמות המקומיות לשמור באופן יחסי על תפקידן. אוביצי'נה וקניסון מדגישים את היחס הפולמוסי של רומנים מערב אפריקאים מוקדמים כלפי הנרטיב האירופי: "ההבדל הבולט ביותר בין רומנים שכתבו סופרים ילידי מערב אפריקה לבין אלו שכתבו סופרים שאינם בני המקום, אך השתמשו במערב אפריקה כרקע, הוא המעמד החשוב שניתן לייצוג של המסורת שבעל פה בקבוצה הראשונה, והיעדרה הכמעט מוחלט בקבוצה השנייה" (אוביצי'נה, לעיל הערה 17, עמ' 25). "ההמשכיות בתצורת האסטרטגיה הספרותית שזיהינו מוגדרת בדרך הטובה ביותר במונחי החיוב המתמשך של המיתופיה, יותר מאשר של הריאליזם, בכל הנוגע להגדרת הזהות [...] אין כל ספק שהדבר נובע מן ההתנגדות הקונספטואלית למה שנתפס כצורה מערבית של ריאליזם. בהקשר זה ראוי אף לציין שבכתיבתם של סופרים אפריקאים מן השורה הראשונה, כמו אַצ'ֶה, אַרְמָה ונגוגי, ניכר המעבר מפרוטוקולים של ייצוג ריאליסטי לאלה של התנסויות במיתופיה" (קניסון, שם, עמ' 164).

26. עניין זה מובא במאמר נפלא של אנטוניו קנדידו: "בספרויות הלטינו-אמריקאיות] לעולם אין אנו יוצרים צורות אקספרסיביות מקוריות או טכניקות אקספרסיביות בסיסיות במובן

מדובר במשולש: צורה זרה, חומר מקומי – וצורה מקומית. ובפשטנות-מה: עלילה זרה, דמויות מקומיות, ובנוסף להן, קול מספר מקומי. ובדיוק בשל הממד השלישי הזה, הרומנים הללו נראים מאוד לא יציבים – מאוד חסרי שקט, כפי שטוען ג'או בדבריו על המספר במסורת צ'ינג המאוחרת. ויש בזה היגיון: המספר הוא ציר הפירושים, ההסברים, ההערכות, וכאשר "תבניות צורניות" זרות (או נוכחות זרה של ממש, לצורך העניין) גורמת לדמויות להתנהג בדרכים מוזרות (כמו פונזו, או איפּרָה, או פֶּרס קוֹפֶס), מובן מאליו שגם הקול המפרש הופך לחסר שקט – פטפטני, לא יציב, חסר כיוון. "התערבויות (אינטרפרנציות)", כך מכנה זאת אבן-זהר: ספרויות רבות-עוצמה עושות את החיים קשים לספרויות אחרות – עושות את המבנה קשה. ושוורץ: "חלק מן התנאים ההיסטוריים המקוריים מופיע מחדש כצורה סוציולוגית [...] במונח הזה, צורות הן ההפשטה של יחסים חברתיים מסוימים".²⁷ אכן כך הדבר, ובמקרה שלנו התנאים ההיסטוריים מופיעים מחדש כסוג של "סדק" בצורה, קו של שיבוש הנמתח בין הסיפור לשיח, בין העולם לתפיסת העולם: העולם הולך בכיוון הזר שמכתיב לו כוח חיצוני; תפיסת העולם מנסה לתת לכך משמעות ומאבדת את שיווי המשקל בלי הרף. כמו קולו של ריסאל (המתנודד בין מלודרמה קתולית לסרקוזם של הנאורות),²⁸ או קולו של פּוֹטְבֵיטִי (הלכוד בין ההתנהגות ה"רוסית" של בונזו לבין קהל הקוראים היפני שאליו הטקסט מכוון), או הֶמְסֶפֶר אצל ג'או, המרבה להשתמש בטרופים ומאבד לגמרי שליטה בעלילה אבל עדיין מנסה בכל מחיר לשלוט בה. זה הדבר ששוורץ מתכוון אליו בדבריו על "חוב חיצוני" שנעשה ל"מאפיין מורכב" של הטקסט: הנוכחות הזרה "מתערבת" בעצם המבע של הרומן.²⁹ המערכת הספרותית האחת והלא-שוויונית אינה רשת חיצונית בלבד, היא איננה נשאת מחוץ לטקסט; היא טבועה עמוק בצורתו.

שאנו מתכוונים אליו כאשר אנו מדברים על הרומנטיקה בהקשרן של תנועות ספרותיות, על הרומן הפסיכולוגי בהקשרם של ז'אנרים, על סגנון הדיבור העקיף החופשי בהקשרה של הכתיבה [...] הילידיות בגילוייה השונים מעולם לא דחתה את השימוש בצורות ספרותיות מיובאות [...] מה שנדרש היה הבחירה בַמָּמות חדשות, ברגשות אחרים" (Antônio Cándido, "Literature and Underdevelopment", in: César Fernández Moreno, Julio Ortega, Ivan A. Shulman [eds], *Latin America in Its Literature*, New York 1980, pp. 272-273)

27. שוורץ, לעיל הערה 3, עמ' 53.
28. הפתרון של ריסאל, או היעדרו, קשור ככל הנראה גם בספקטרום החברתי שלו, הרחב במידה יוצאת דופן (*Noli Me Tangere*), הוא, בין השאר, הטקסט שעורר בבנדיקט אנדרסון השראה לקשור בין הרומן למדינת הלאום): במדינה נטולת עצמאות, עם מעמד שולט שאינו מוגדר היטב, בלי שפה משותפת ועם מאות דמויות שונות לגמרי זו מזו, קשה לדבר "בשם הכלל", והקול המספר נסדק תחת הלחץ.
29. במעט מקרים בני מזל החולשה המבנית עשויה להפוך לכוח, כפי שעולה מן הפרשנות שמציע שוורץ לספרו של מאשאדו, שבו דווקא אופיו "הלא-יציב" של המספר הופך ל"סגנון של התנהגות המעמד השליט בברזיל". לא עוד פגם אלא עצם ייחודו של הרומן: "הכול ברומנים של מאשאדו דייֶאָסיס נצבע באי-היציבות – שמתמשים בה, במידות משתנות,

עצים, גלים והיסטוריה תרבותית

צורות הן הפשטות של יחסים חברתיים: האנליזה הצורנית הופכת אפוא, בדרכה הצנועה, לאנליזה של הכוח (ולכן מורפולוגיה השוואתית היא תחום כה מרתק: כאשר חוקרים איך צורות משתנות מגלים כיצד כוח סימבולי משתנה ממקום למקום). ואכן, פורמליזם סוציולוגי היה מאז ומתמיד השיטה הפרשנית המועדפת עלי, ואני חושב שהיא מתאימה במיוחד לספרות העולם... אבל בנקודה זו עלי לעצור, לצערי, משום שרק עד כאן ידי מגעת. מרגע שמתברר כי המשתנה העיקרי של הניסוי הוא הקול המספר, אנליזה צורנית אמיתית נעשית מחוץ לתחום עבורי, מפני שאנליזה כזו דורשת כישורים לשוניים שאינני יכול אפילו לחלום עליהם (צרפתית, אנגלית, ספרדית, רוסית, יפנית, סינית ופורטוגלית, וזאת רק לשם ניסוח הטענה העיקרית). וקרוב לוודאי שאחת היא מה מושא האנליזה, תמיד תגיע נקודה שבה מחקר ספרות העולם ייאלץ לפנות דרך למומחים לספרות הלאומית, במעין חלוקת עבודה קוסמית ובלתי נמנעת – בלתי נמנעת לא רק מסיבות מעשיות אלא גם מסיבות תיאורטיות. זוהי סוגיה רחבה, אבל הרשו לי לשרטט לפחות את גבולותיה.

כשהיסטוריונים הציגו אנליזה של התרבות בקנה מידה עולמי (או, על כל פנים, בקנה מידה גדול), הם נטו להשתמש בשתי מטאפורות קוגניטיביות בסיסיות: העץ והגל. העץ, הפילוגנטי, הצומח מתורתו של דרווין, שימש כאמצעי לפילולוגיה השוואתית: משפחות של שפות המסתעפות האחת מן השנייה – המשפחה הסלבו-גרמנית מן המשפחה הארית-יוונית-איטלקית-קלטית, ואז המשפחה הבלטו-סלבית מן המשפחה הגרמנית, ואז הלטיבית מן הסלבית. עץ מן הסוג הזה איפשר לפילולוגיה ההשוואתית לפתור את אותה חידה גדולה שהייתה גם, אולי, המערכת העולמית הראשונה של התרבות: ההינדו-אירופית, משפחה של שפות המשתרעות מהודו ועד אירלנד (ואולי לא רק שפות אלא גם רפרטואר תרבותי משותף, אבל כאן ההוכחות ידועות לשמצה ברפיפותן). המטאפורה האחרת, הגל, שימשה אף היא במחקר הלינגוויסטי ההיסטורי (כמו ב"היפותזת הגל" של שמידט, שהסבירה מקרים מסוימים של חפיפה בין שפות), אבל היא שיחקה תפקיד גם בתחומים רבים אחרים: המחקר על אודות ההתפשטות הטכנולוגית, למשל, או התיאוריה הבינ-תחומית המופלאה ברבר "גל ההתקדמות", כפי שנוסחה בידי קבאלי-ספורזה (Cavalli-Sforza) ואמרמן (Ammerman), האחד גנטיקאי והשני ארכיאולוג, ואשר מסבירה כיצד התפשטה החקלאות מהסהר הפורה שבמזרח

לטוב או לרע – של המספרים. המבקרים מתבוננים בכך על פי רוב מנקודת המבט של הטכניקה הספרותית או כביטוי להומור של המחבר. אבל יש יתרונות גדולים בהסתכלות עליה כעל סגנון של התנהגות המעמד השליט בברזיל. במקום להפגין אי-נקיטת-עמדה או לנסות לזכות באמון מתוך עמדה של משקיף ללא משוא פנים, המספר של מאשאדו דווקא מציג לראווה את עזות המצח שלו, אם באמצעות ביטויי לגלוג זולים ואם באמצעות אקסהיביציוניזם ספרותי או אפילו פעולות ביקורתיות" (שוררץ, "The Poor Old Woman and Her Portraiture" [1983], לעיל הערה 3, עמ' 94).

התיכון לכיוון צפון-מערב ואחר כך לאירופה כולה.

ובכן, גם גלים וגם עצים משמשים כאן כמטאפורות – אך פרט לכך אין להם דבר במשותף. העץ מתאר את המעבר מאחדות לשוני. עץ אחד עם הרבה ענפים: משפה הינדו-אירופית לעשרות שפות שונות. הגל, להפך; הוא בוחן אחדות הגוברת על שונות התחלתית: סרטים הוליוודיים הכובשים שוק אחר שוק (או השפה האנגלית הבולעת שפה אחר שפה). העצים זקוקים לאי-המשכיות גיאוגרפית (כדי להסתעף האחת מן השנייה, השפות צריכות להיות קודם כול נפרדות במרחב, בדיוק כמו מינים שונים של חיות); הגלים, לעומת זאת, לא אוהבים מחסומים, הם משגשגים בתנאים של המשכיות גיאוגרפית (מנקודת מבטו של הגל, העולם האידיאלי הוא ברכת מים). מדינות לאום נאחזות בעצים ובענפים; השווקים פועלים בגלים. וכיוצא בזה. לשתי המטאפורות אין שום דבר במשותף, אבל שתיהן עובדות. ההיסטוריה התרבותית עשויה הן מעצים והן מגלים – הגל של התקדמות החקלאות תומך בעץ השפות ההינדו-אירופיות, ואלו, בתורן, נסחפות בגלים חדשים של מגעים לשוניים ותרבותיים... ומאחר שתרכות העולם מתנדנדת בין שני המנגנונים האלה, יצירותיה מורכבות בהכרח. פשרות, כפי שהן מכונות בחוק של ג'יימסון. ולכן החוק הזה עובד: מפני שהוא תופס באינטואיציה את ההצטלבות בין שני המנגנונים האלה. חֶשְׁבו על הרומן המודרני: ודאי שהוא גל (ולמעשה, כך אכן כיניתי אותו בכמה הזדמנויות) – אבל זהו גל המתפשט בענפיהן של מסורות מקומיות, והן תמיד מחוללות בו תמורה רבת-משמעות.³⁰

זה אפוא הבסיס לחלוקת העבודה בין הספרות הלאומית לספרות העולם: ספרות לאומית לאנשים שרואים עצים; ספרות העולם, לאלו שרואים גלים. חלוקת עבודה... ואתגר; מפני ששתי המטאפורות עובדות, כמובן, אבל אין פירוש הדבר ששתיהן עובדות באותה מידת הצלחה. המוצרים של ההיסטוריה התרבותית הם תמיד מעשי מרכבה, אבל מהו המכאניזם הדומיננטי בהרכבה שלהם? הפנימי – או החיצוני? האומה או העולם? העץ או הגל? אין שום אפשרות ליישב את הפולמוס הזה אחת ולתמיד, וטוב שכך: חוקרי הספרות ההשוואתית זקוקים לפולמוסים. מאז ומעולם הם גילו יותר מדי נמיכות רוח ונהגו בדיפלומטיות יתרה לנוכח ספרויות לאומיות: כאילו יש רק ספרות אנגלית, ספרות אמריקאית, ספרות גרמנית – ובנוסף, בסמוך, נמצא מעין יקום מקביל קטן שבו הם יכולים לחקור אוסף נתון אחר של ספרויות, וזאת מבלי להטריד את האוסף הנתון הראשון. לא; היקום הוא אותו יקום, הספרויות הן אותן ספרויות, אנחנו פשוט מתבוננים בהן מנקודת ראות שונה; ואדם נעשה חוקר של ספרות השוואתית מסיבה מאוד פשוטה: כי הוא משוכנע שנקודת ראות זו טובה יותר. יש לה כוח הסבר גדול יותר; מבחינה קונספטואלית, היא אלגנטית יותר; היא נמנעת מאותה "חד-צדדיות וצרות אופקים" מכוערת; וכן הלאה. הנקודה היא שאין הצדקה אחרת לחקר ספרות העולם (ולקיומן של

30. מיושי מכנה תהליכים אלה "תהליכי הרכבה (grafting)"; שוורץ מדבר על "העתקה ושיליה של הרומן, בייחוד של הענף הריאליסטי שלו", וואנג – על "השתלה של טיפולוגיות נרטיביות מערביות". ואכן, כבר ב-1843 תיאר פֶּלינסקי את הספרות הרוסית כספרות "יותר מושתלת מאשר מקומית".

מחלקות לספרות השוואתית) זולת זו: להיות קוץ ברגל, אתגר אינטלקטואלי מתמיד לספרויות לאומיות – ובייחוד לספרות המקומית. אם ספרות השוואתית אינה מקיימת זאת, היא אינה ולא כלום. לא כלום. "אל תשלה את עצמך", כותב סטנדאל על הדמות האהובה עליו; "עבורך, דרך האמצע כלל אינה קיימת". דבר זה נכון גם עבורנו.

מאנגלית: אריאל אולמרט